

Overgenomen uit: **Begijnhofkrant 76 (2022) 16 -17** (uitgebreide onlineversie)

Catalogus van de boeken- en muziekcollectie en de lofdichten van het begijnhof te Turnhout¹

Hugo Vanden Bossche

(Beguinage of Turnhout: catalogue of the books – music - and ‘tribute poems’ collections)

De begijnen legden geen gelofte van armoede af. Persoonlijke bezittingen waren toegestaan, waardoor onder meer handschriften en vanaf de 16de eeuw ook gedrukte boeken niet automatisch opgingen in de eigendommen van de begijnengemeenschap². In tegenstelling tot de kloosters was er in de begijnhoven (meestal) geen centrale bibliotheek. Bij leven werden boeken aan elkaar doorgegeven (per ‘donatie inter vivos’³) en bij overlijden konden de toen prijzige, verluchte handschriften en boeken opnieuw door de familie worden opgeëist of bij testament nagelaten aan onder meer medebegijnen, begijnhofpastoors, biechtvaders, geestelijke dochters en/of familieleden¹. Zo verdwenen op de meeste begijnhoven veel handschriften en gedrukte boeken. Boekencollecties, zowel handschriften als drukken, uit begijnhoven zijn dan ook een zeldzaam goed ^{2,4,5}.

Er zijn maar een paar ‘inventarissen’ van boeken die in het bezit waren van begijnen en begijnhofpastoors (conventen en/of begijnhoven), teruggevonden. *Het boekenlijstje van de Haarlemse begijnen*^{4,6} geeft een idee van de handschriften die in de 15de en 16de eeuw op het begijnhof in Haarlem aanwezig waren.

Van twee begijnhoven, Breda en Turnhout zijn een groot aantal boeken bewaard gebleven. Uit een publicatie van Drs. Ine Roozen blijkt dat de begijnen en begijnhofpastoors van het begijnhof van Breda een groot aantal boeken hebben nagelaten⁷.

Volgens een Excel bestand⁸ bezit het Bredase begijnhof ca. 1880 boeken uit de 16de t.e.m. de 20ste eeuw. 43 boeken werden overgedragen aan het Bredase stadsarchief. In het Excel bestand worden 3 boeken uit de 16de, 25 uit de 17de, 34 uit de 18de en 93 uit de 19de eeuw vermeld. Daarnaast zijn er nog meer dan 1700 boeken uit de 20ste eeuw aanwezig. Hoeveel boeken door begijnen en begijnhofpastoors werden nagelaten wordt niet vermeld. Mogelijk zijn de meeste van de 155 boeken uit de 16de/17de t.e.m. de 19de eeuw door begijnen – van 1640 tot 1800 woonden er 198 begijnen op het hof⁹ -- en begijnhofpastoors nagelaten. Waarschijnlijk hebben de 34 begijnen die in het begin van de 20ste eeuw op het begijnhof woonden⁹ nog boeken nagelaten.

Begijnhof van Turnhout

Geen centrale bibliotheek

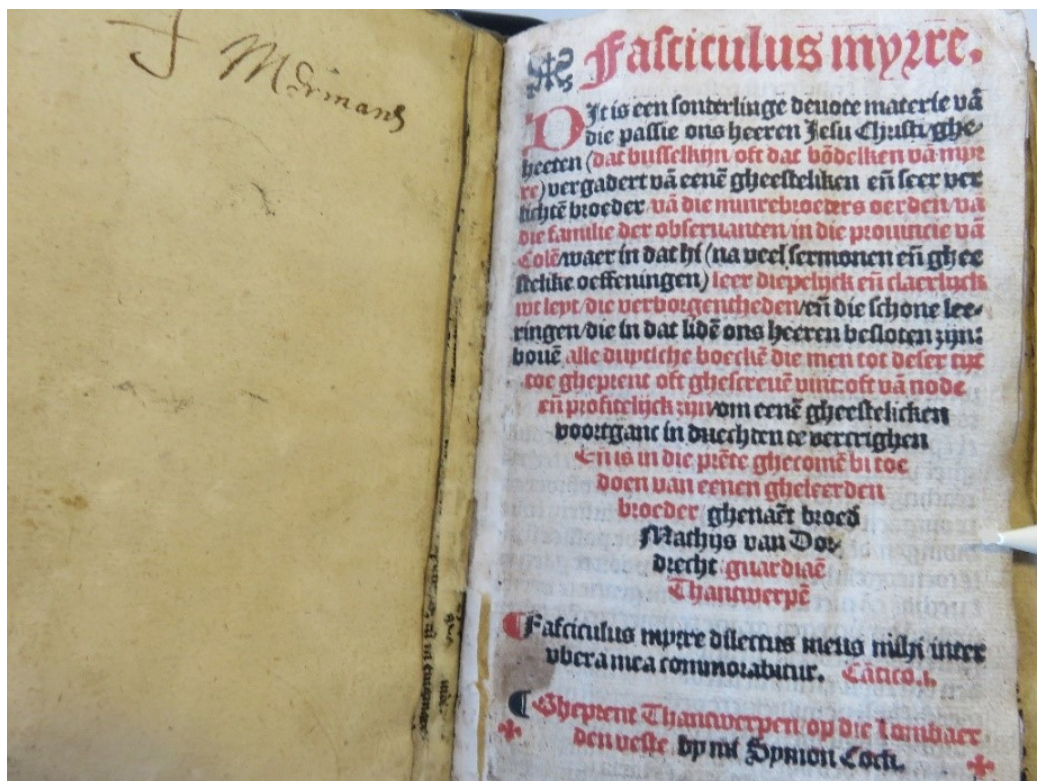
In het begijnhof van Turnhout was er zoals in de meeste begijnhoven geen centrale bibliotheek². In tegenstelling tot de meeste begijnhoven in de Lage Landen zijn in de recent samengestelde catalogus van de boeken- en muziekcollectie en de lofdichten van het begijnhof te Turnhout ¹ 759 gedrukte boekbanden, die 829 gedrukte boeken uit de 16de tot en met de 20ste eeuw bevatten, besproken. Daarnaast zijn er 17 handgeschreven boeken, wat het totale aantal boekbanden op 776 en het aantal boeken op 846 brengt¹. Daarin zijn 448 eigendomsmerken aanwezig: in 167 bewaarde handschriften en gedrukte boeken zijn namen van begijnen vermeld.

Er was wel geen centrale bibliotheek, ‘kleine’ bibliotheken waren wel aanwezig in onder meer het noviciaat (37 boeken), 25 boeken waren eigendom van het koor (hoogzaal H.

Kruiskerk), waarschijnlijk waren de 17 handschriften (zie verder) ook eigendom van het koor¹. In het door pastoor Mermans (†1697) gestichte Sint-Jansconvent⁵ (nu Begijnhofmuseum) zijn 84 boekbanden (bevatten 113 boeken) uit de 16de en 17de eeuw gebleven. Hiervan waren 38 boekbanden zeker eigendom van pastoor Mermans. Vierendertig boekbanden werden door ondermeer begijnen en begijnhofpastoors aan de pastoor Mermansstichting geschonken¹. In de pastorie zouden er volgens een door pastoor J.H. Frickel (begijnhofpastoor van 1948 tot 1980) opgestelde 'Lijst der boeken op de pastorie' (rond 1950) 100 boekbanden uit de 16de t.e.m. 18de eeuw aanwezig geweest zijn¹.

De boek - en muziekcollectie omspant een periode van vijf eeuwen: het oudste boek *Fasciculus myrre* (Busselkijn van Mirren), (catalogus nummer: TUBeg M1511¹) werd in 1539 gedrukt en het recentste boek *Kruisweg van de Kleine Zielen* in juni 1980 (TUBeg B19145¹).

De boeken- en muziekcollectie bevat de volgende liturgische boeken: een antifonarium romanum, elf breviaria (brevieren) [vier waren eigendom van de begijnen Anna Theresia Aerts (1), Elisabeth Snoeckx (1) en Maria Bernarda Mutsaerts (2)], vier gradualen, twee altaarmissalen, waaronder het kostbare altaarmissaal van pastoor Joannes Mermans (gedrukt te Antwerpen in 1677, ex Officina Plantiniana), twee ritualen, twee vespéralen (1 handschrift en 1 gedrukt), twee gedrukte processionales en 18 getijdenboeken (waarvan 11 *Het Hemels Palm-Hof, of groot getijde-boek*).

Een exemplaar van *Fasciculus myrre*, een Nederlands-Duits devotieboek dat in de 16de eeuw populair was in de Lage Landen, behoorde tot het boekenbezit van pastoor Joannes Mermans, die over een goed voorziene persoonlijke bibliotheek beschikte [vijfentachtig boekbanden (bevatten 113 boeken) uit de 16de en 17de eeuw zijn in het door hem gestichte Sint-Jansconvent (nu Begijnhofmuseum) gebleven]. Foto: Bram Luyts.

Naast unieke uitgaven zoals Fasciculus myrre bevat de collectie een reeks boeken die als voedsel voor de begijnenspiritualiteit dienden. Een goed voorbeeld daarvan is Thalamus Sponsi, Bruydegoms beddeken, een uitgave in twee delen van E.H. Michiel Zachmoorter (†1660).

De boekencollectie bevat naast het al genoemde *Fasciculus myrre* een reeks boeken die als voedsel voor de begijnenspiritualiteit dienden. Enkele voorbeelden:

- *Die grote Evangelische peerle* [een van de invloedrijkste Nederlandse mystieke boeken uit de 16de eeuw (TUbeg B1501¹)];
- *Den wech der devchden, bedeylt in acht boecxkens* van Samuel Loyaerts (TUbeg M1505);
- *Thalamus Sponsi, Bruydegoms beddeken* van Michiel Zachmoorter (TUbeg B1605, TUbeg B1606, TUbeg B1663) [in de uitgave van 1628 (TUbeg B1663) heeft Zachmoorter negen hoofdstukken uit Sint-Jan van het Kruis' *Vlam van de levende liefde* opgenomen];
- *Sponsus sanguinum. Den bloedigen bruydegom*, Michiel Zachmoorter, 1634, (TUbeg B1665);
- *Den Grondt-steen der volmaecktheyt* van Willem Jordaens van Herzele (TUbeg B1616);
- *De Navolging van Christus* van Thomas à Kempis (TUbeg M1611, TUbeg B1617, TUbeg B1667, TUbeg B1723, TUbeg B17100 (Frans), TUbeg B17119, TUbeg B1819, TUbeg B1835, TUbeg B18139, TUbeg B18173, TUbeg, B18174, TUbeg B1911, TUbeg B1912, TUbeg B1957) ;
- *Het ryck Godts inder zielen* van Joannes Evangelista van 's Hertogenbosch (TUbeg B1681);
- *Naer-volghinghe des armen leven Christi* van Joannes Tauler (TUbeg B1633);
- *Den Boeck der Gheestelijcke Sanghen - Den Bliiden Requiem* van Lucas van Mechelen (TUbeg B1614).

- *Commentaria in Canticum Canticorum Salomonis, iuxta lectiones, Vulgatam, Hebræam & Græcas, tum LXX. tum aliorum veterum interpretum* (commentaar op het Hooglied) Michael Ghilerius (TUbeg B1647).

Er zijn ook een aantal contrareformatorische boeken aanwezig, zoals:

- *Apologia catholica, dat is, catholijcke antwoorde op een kettersch boecxken* (TUbeg M1501);
- *Catholijcken echo, ofte waeren Gendtschen weder-galm, teghen de valsche opwerpende stemme van onse daghelijcksche over-komende ghepretendeerde ghereformeerde* (Deel 1) (TUbeg M1605);
 Deel 2: *Teghen de daghelijcksche op-werpende stemmen der ghepretendeerde ghereformeerde*;
 Deel 3: *Behelsende een korte beschrijvinghe teghen een ghepretendeert ghereformeerde Sermoon*;
- *De beclagingen Christi over de ondanckbaerheyt der ioden [joden] ende quade christenen [protestanten] sermoon-wys uitgheleyt bedeylt in twee stucken ende versiert met dry schoone Tafelen* (TUbeg M1607);
- *Triomph vande christelycke leere ofte Grooten catechismus met eene breede verklaringhe van alle syne voornaemste stucken ende eene korte wederlegginghe van den catechismus der calvinisten* (TUbeg M1650);
- *Den ketterschen vleeschpot der smoorender onkvyscheydt [onkuisheid] tot klaer bewijs, dat de kettersche ministers, met allen hunnen aenhanck, van de kercke Christi niet en zijn* (TUbeg M1656).

Muziekcollectie

De muziekcollectie bevat 16 door begijnen met de handgeschreven boekjes en een verzamelpap (twee bundels), 55 drukken en circa 57 partituren. Veertien gedrukte boeken met muzieknotatie worden in de boekencollectie besproken¹.

De muziekcollectie bevat een als Vlaams topstuk erkend, verlucht handschrift (1550), dat eerst als ‘antifonarium’ en daarna als ‘responsoriaal processionale’¹⁰ werd beschreven. Het liturgische muziekmanuscript is echter veel meer dan een processionale. Dit boek is een ‘Liturgisch muziekhandschrift dat vooral officiegezingen bevat, waarvan een deel ook processiegezingen zijn’^{1, 11} (B TUbeg Hs 01).

Processiegezingen vinden we ondermeer in handschrift 2 (B TUbeg Hs 02) en twee gedrukte processionales: *Processionale ritibus romane ecclesiae: accomodatam Matthiae Hovii* (TUbeg B1838) en *Processionale pro Ecclesiis ruralibus Ritibus Romane Ecclesiae ...* (B TUbeg Dr 05).

De meeste met de handgeschreven boekjes zijn liturgische verzamelschriften (B TUbeg Hs 02 – B TUbeg Hs 14, B TUbeg Hs 16). Gespreid over deze handschriften vinden we gezangen voor vespers, complete, lof, lauden waaronder verschillende gezangen voor het officie van Begga, antifonen en hymnen voor vespers en lauden, gezangen voor het dodenofficie en mis. Een handschrift (B TUbeg Hs 13) bevat een vesperale. In handschrift 9 (B TUbeg Hs 9) vinden we de *Missa pro disfuncties* (zielmis voor de overledenen). Handschrift 15 (B TUbeg Hs 15) is een verzamelpap met losse documenten en fragmenten (18de - 20ste eeuw), het bevat een misordinarium (gedeeltelijk), mispropria, palmteksten, antifonen, hymnen en gezangen voor het dodenofficie.

Handschrift 17 (B TUbeg Hs 17) bevat Nederlandstalige profane en religieuze liederen.

Vijf handschriften (B TUbeg Hs 10 – tot B TUbeg Hs 14) waarin een aantoonbare rol voor het orgel is weggelegd geven een inzicht in de functie die het orgel vervulde in de liturgie zoals ze in het begijnhof van Turnhout werd gecelebreerd¹².

‘Lofdichten’

In de catalogus worden 38 lofdichten besproken (B TUBeg L1 - B TUBeg L31). Recent werd in het Rijksarchief Antwerpen-Beveren een lofdicht gevonden dat werd gedrukt ter gelegenheid van de professie van Ælisabeth Van Acker (Begijnhof Turnhout 14.10.1685).

Net zoals in andere begijnhoven werden vanaf het einde van de 17de tot in de 20ste eeuw bij de meeste feesten (professies of zilveren en gouden jubileums van begijnen en priesters) door familieleden van de gevierde begijn, de pastoor of door andere begijnen hulde-, lofdichten of vreugdeliederen opgesteld². De Turnhoutse collectie bevat 22 van dergelijke ‘professielofdichten’. Tot de collectie behoort ook een lofdicht dat werd opgesteld bij de eremis van Joannes Bouwen en bij de professie van zijn zus Maria Theresia en zijn nicht Theresia Cnaps [Cnaeps] (B TUBeg L19). Elf ‘lofdichten’ werden ter gelegenheid van de viering van 25 of 50 jaar begijn gedrukt, geschreven of getypt¹.

De meesteressen en/of begijnen van het hof hebben voor lofdichten gezorgd bij de viering van drie priesters: twee bij de viering van 25 jaar begijnhofpastoor en een bij de viering van 50 jaar priester. Bij de viering van 50 jaar priester van de broer (priester op rust) van grootjuffrouw Ruelens zorgde het ‘Priesterkransen’ van het begijnhof voor een huldezang¹.

Foto: Ludo Verhoeven

Gegoede familieleden zetten de professie van hun dochter, zus, tante of nicht vaak extra luister bij met een gedrukt lofdicht¹⁰. Die teksten werden soms versierd met bloemenkransen van veelkleurige, geschilderde of papieren bloempjes en strohalmen¹.

Een aantal van de door begijnen achtergelaten lofdichten is echter gewoon met de hand geschreven of getypt. Soms werden de teksten in een verzamelschriftje overgeschreven of werd de viering genoteerd in een geschenkboek. Fragmenten overgenomen uit de lofdichten geven een idee van de behandelde onderwerpen¹. De oudste teksten zijn dikwijls gebaseerd op het Hooglied (bruidsmystiek), maar ook het boek *Genesis*, psalmen, spreuken en het boek *Openbaring van Johannes* worden geciteerd¹. Heel vaak zijn het echter eenvoudige gelegenheidsgedichten.

Noten en literatuur

1. Vanden Bossche H. (2022): *Catalogus Boekencollectie, Muziekcollectie: handschriften en drukken, en 'Lofdichten' van het Begijnhof te Turnhout. Eigendomsmerken. Bijlage: Is het 'Responsoriaal Processionale' alleen maar een Processieboek?* De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw, 316 p. Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.3 en <https://anet.be/record/lvdopac/c:lvd:15286164/N>

Vanden Bossche H. *Een nieuw verworven 'lofdicht' toegevoegd aan de boeken-, muziek- en lofdichtencollectie van het Turnhoutse begijnhof*, De Gulden Passer, 99.2, 2021, 350-355.

2. Simons W. (1999): *Geletterdheid en boekengebruik bij de vroegste begijnen*, Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 53: p. 167-180.

3. 'donatie inter vivos': overdracht of schenking tijdens iemands leven (zonder tussenkomst van een notaris)

4. Simons W. (2001): *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries 1200-1565*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

5. Vanden Bossche H. *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, vzw De vrienden van het begijnhof/Brepols publishers, Turnhout (2de druk) 2019, pp; 135-139.

Vanden Bossche H. *Begijnen en boeken, De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 1), De naervolginghe Christi van Thomas a Kempis met syn leven. De beclagingen Christi over de ondancckaerheyt der ioden ende quade christenen. Triomph vande christelycke leere ofte grooten catechismus. Apologia catholica, dat is, catholijcke antwoorde op een kettersch boecxken. Het leven vande weerdighe moeder Maria a S.Ta Teresia, (alias) Petyt. Fasciculus myrrae. Qvadrins historiqves de la bible.* Begijnhofkrant 55, 2017, 2-9; Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.9.

Vanden Bossche H. *Begijnen en boeken, De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout. (deel2), Commentaria in Canticvm Canticorvm Salomonis (Het Hooglied). Den wech der devchden, bedeylt in acht boecxkens. Acht sermoenen ter eeren der H. moeder Godts op de acht capitelen van Salomons.* Begijnhofkrant 56, 2017, 10-14; Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.10.

Vanden Bossche H. *De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 3) Mystieke boeken: Den grondt-steen der volmaecktheyt - Die grote Evangelische Peerle.* Begijnhofkrant 57 (2017) 2- 10 Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.11.

Vanden Bossche H. *De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 4) Lucas van Mechelen: Den Boeck der Gheestelijcke Sanghen -Den Bliiden Requiem.* Begijnhofkrant 58 (2017) 2 – 7. Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.12

Vanden Bossche H. *De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 5) Michiel Zachmoorter: Sponsus Sanguinum Den Bloedighen Bruydegom onser Zielen & Thalamus Sponsi oft t' Bruydegoms Beddeken.* Begijnhofkrant 60 (2018) 9 – 14. Elektronisch beschikbaar op: www.vriendenbegijnhof.be onder Artikels 1.24.

6. Vaske B. (1993): *Het boekenlijstje van de Haarlemse begijnen*, *Ons Geestelijk Erf* 67, pp. 132-146.
7. Roozen I. (2013): *Begijnhof Breda, Vrijheid in gebondenheid*, Stichting Breda's Begijnhofmuseum, p. 56-61.
8. *Boekenlijst Begijnhof Breda* (Excel bestand, versie 17 november 2015) (met dank aan Martin M.M. Rasenberg, beheerder Begijnhof Breda).
9. Koorn F. (1987) In: *Begijnen in Brabant. De begijnen van Breda en Diest*. Uitgave van ESSO, Breda en Antwerpen. pp. 34, 37.
10. Mannaerts P. & Vercammen E. (2007): *Repertorium van muziek uit Vlaamse begijnhoven* in: Pieter Mannaerts (red.): *Beghinae in cantu instructae*, Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen – eind 18de eeuw), Centre d'études supérieures de la renaissance, Collection Épitome Musical, Brepols Publishers, Turnhout, 2007, pp.137 – 229.
- Mannaerts P., Vercammen E. (2004) *Inventaris van de muziekc collectie van het begijnhof te Turnhout*. Resonant in samenwerking met de Vrienden van het begijnhof van Turnhout vzw, Turnhout archief en musea, en met steun van de Provincie Antwerpen. Deze inventaris kan geraadpleegd worden in het Stadsarchief Turnhout en op www.vriendenbegijnhof.be webpagina Artikels 1.18
11. Vanden Bossche H. (2020): *Het processionale herbekeken. Is het "Responsoriaal Processionale" alleen maar een processieboek?*, *Begijnhofkrant* 67, 2020, 8-15. Zie de volledige onlineversie bij het tabblad Artikels 3.31 op www.vriendenbegijnhof.be.
12. Strauven P. *Liturgische orgelmuziek en alternatimpraxis* in de begijnhoven van Lier en Turnhout. in: Pieter Mannaerts (red.): *Beghinae in cantu instructae*, Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen – eind 18de eeuw), Centre d'études supérieures de la renaissance, Collection Épitome Musical, Brepols Publishers, Turnhout, 2007, pp. 121 – 134.